

OAMENI ȘI LOCURI DIN DOBROGEA ANILOR 1877–1878 ÎN RELATĂRILE UNOR MARTORI STRĂINI

DANIELA BUȘĂ
(Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”)

Conflictul dintre Rusia și Imperiul otoman, ce se prefigura la mijlocul anilor '70 ai secolului al XIX-lea, a atras o dată în plus atenția europenilor asupra sud-estului continentului. Diplomați, militari, istorici, geografi, jurnaliști, scriitori, industriași, profesori, juriști, artiști, dar și turiști, aflați în trecere de la Viena spre Constantinopol, cu misiuni politice, diplomatice sau din considerente de natură personală, au străbătut spațiul locuit de români și au lăsat posterității, pe lângă impresii superficiale sau informații disperate, scrise în grabă, relatări sau descrieri ample, de o certă valoare documentară, ce includ date statistice, analize referitoare la viața politică și economică a României, aspecte sociale, etnice, culturale, urbanistice, considerații despre importante personalități ale epocii, despre intrigile și orgoliile acestora, despre învățământ, starea căilor și mijloacelor de comunicație, descrieri ale lucrărilor de fluidizare a circulației navale la gurile Dunării, critici, dar și sugestii și, foarte important, considerații despre schimbările ce se prefigurau. În același timp a sporit interesul și curiozitatea de a cunoaște în detaliu și la fața locului provinciile românești aflate sub dominație străină, componența populației, relațiile dintre membrii ei, dar și cele cu autoritatea, drepturile și libertățile de care se bucurau sau de care erau privați aceștia, religia, ocupațiile etc.

În pofida numărului mare de peregrini care au străbătut spațiul locuit de români în intervalul 1852–1878¹, puține sunt mărturiile privind spațiul dintre Dunăre și mare în comparație cu cele referitoare la Principatele române, respectiv România. Perceput ca parte a Imperiului otoman, ca urmare a statutului politico-administrativ, relatările călătorilor străini privind Dobrogea au fost o vreme disperate și foarte sumare, fapt explicabil prin lipsa de interes a occidentalului. Cursele regulate dintre Viena și Constantinopol, efectuate de vasele cu aburi ale Companiei austriece de navigație pe Dunăre, ce scurtau considerabil distanța și timpul dintre cele două capitale, nu constituiau întotdeauna o garanție privind

¹ În perioada 1852–1878 spațiul locuit de români a fost vizitat de 158 de călători, și anume 46 între 1852–1856, 28 între 1857–1861, 19 între 1862–1866, 16 între 1867–1871, 19 între 1872–1876, 30 între 1877–1878. Vezi în acest sens *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, vol. VI (1852–1856), București, Editura Academiei Române, 2010; *Ibidem*, vol. VII (1857–1861), 2012; *Ibidem*, vol. VIII (1862–1866), 2013; *Ibidem*, vol. IX (1867–1872), 2015; *Ibidem*, vol. X (1872–1876), 2017; vol. XI (1877–1878) se află sub tipar.

siguranța circulației și aceasta din cauza navigației dificile de la gurile fluviului, menținute în parte impracticabile prin întârzierea și chiar neefectuarea lucrărilor de dragare a brațului Sulina de către Rusia, după 1840. Astfel, vasele de tonaj mijlociu și mare erau obligate să transbordeze mărfurile pe șlepuri, iar pasagerii erau nevoiți să suporte rigorile carantinei. Pentru a fi scutiți de aceste neplăceri, nu puțini peregrini au ales, în drumul spre mare, varianta voiajului pe uscat, trecând Dunărea pe la Hârșova sau Cernavodă sau, dacă veneau din Moldova, pe la Isaccea și de acolo prin Babadag spre Constanța. Aceleași rute erau folosite și în sens invers. După încheierea războiului Crimeii, interesul pentru Dobrogea a sporit în contextul construirii căii ferate care lega Dunărea de mare. Astfel, treptat, referirilor succinte, reduse la câteva rânduri, li se adaugă pagini sau capitole despre Dobrogea, despre clima, vegetația, populația și orașele ei. Cu toate acestea, informația privitoare la provincie continuă să fie sumară, inconsistentă, superficială, multe dintre referiri preluând date deja cunoscute sau inserând lungi descrieri ale vestigiilor din epoca romană, completate cu observații privind unele localități de pe malul Dunării.

La începutul anilor '70 ai secolului al XIX-lea, Dobrogea și locuitorii ei au făcut obiectul observațiilor istoricului și publicistului elvețian James de Chambrier, în lucrarea *Un peu partout. Du Danube au Bosphore*². Descendent al unei familii nobiliare, cunoscut și apreciat în epocă pentru volumele sale de călătorie³, dar mai ales pentru scrierile sale istorice⁴, cavaler al Legiunii de Onoare și medaliat cu ordine și medalii ale diferitelor state europene, Chambrier a cunoscut Dobrogea în drum spre Constantinopol. Văzută din goana trenului ce lega Cernavodă de Constanța, într-o perioadă în care Dunărea inundase mari suprafețe, provincia i se pareă tristă, monotună, nepopulată și neprimitoare. „Călătoriile pe calea ferată în Dobrogea nu sunt ca în alte părți – nota elvețianul; credeam că suntem în vagon și acesta se află pe vapor. Dunărea, care inundase țara și acoperise șinele, mângâia încă treapta trenului, ceea ce lungea drumul prin aceste singurătăți de o poezie sălbatică. Este încă deșert; este, precum în Valahia, o viață primitivă și pastorală. Neroditoarelor câmpuri de ovăz, săracelor câmpuri de porumb și grâu le succed degrabă păpuriș, bălării și ierburi înalte... Priveliștile sunt triste; este grandoarea infinitului”.

Cei câțiva tătari zăriți prin fereastra vagonului, locuințele lor și tot ceea ce-i înconjură nu au schimbat nimic din prima impresie, ci au întărit-o și i-au adus un plus de tragism, chiar de lugubru. „Bordeie acoperite cu pământ și stuf adăpostesc câteva familii tătare, pe care le vedem stând în jurul puțurilor și care par liniștite, când nu le prinde chef de a tâlhări un pic. Ciobanii, în veșminte de pânză, își păzesc oile;

² James de Chambrier, *Un peu partout. Du Danube au Bosphore*, Paris, Deuxième édition, 1873.

³ Din literatura sa de călătorie menționăm cele 5 volume, grupate sub titlul *Un peu partout: De Neuchâtel au Bosphore*, Paris, 1872; *Du Bosphore aux Alpes*, Paris, 1874; *Du Jura à l'Atlas*, Neuchâtel – Genève, 1883; *D'Alger à Madrid*, Neuchâtel, 1886; *De Tolède à Grenade*, Neuchâtel, 1892.

⁴ Amintim câteva dintre operele istorice: *Marie-Antoinette, reine de France*, Paris, 1868; *Rois d'Espagne. De Charles IV à Alphonse XII*, Neuchâtel–Paris, 1888; *La Cour et la Société du second Empire*, Neuchâtel, 1902; *De Sevastopol à Solférino. Apogée du second Empire*, Neuchâtel, 1906; *Second Empire. Entre l'apogée et le déclin*, Neuchâtel, 1908; *Second Empire. Avant et après Sadowa*, Paris, 1910.

mânjii aleargă liberi pe platouri. Căruțe cu bivoli înhămați înaintază pașnic; câteva femei, în ținută complet tătară, scot apă din puțuri. În spațiu se profilează călăreți nestăpâniți, care tulbură meditația berzelor și bătlanilor; prin cursa lor năvălășă însuflețesc acest peisaj melancolic, presărat cu cranii de vaci și schelete de animale albite de soare”⁵.

Ajuns la Constanța, consemnează amuzat și în același timp interesat pregătirea pasagerilor musulmani de pe vaporul austriac pentru rugăciunea de seară: „Turci și levantini în robe de culoarea fisticului, cu cingătoarea plină de arme, își întinseseră covoarele, își instalaseră ibricile, își etalaseră obiectele necesare osmanlâilor. Cum soarele apunând îmbrățișa orizontul și aurea falezele, ei se pregăteau de rugăciune cu ajutorul conștiincioaselor abluțiuni. Apoi, orientându-se spre Mecca, trecând de la gesturi solemne la balansări puternice, se prosternează cu o umilință potrivită tuturor cultelor. Meditația lor oprea zâmbetul pe cale de a se ivi la vederea mișcării degetelor lor mari, foarte ocupate să treacă de la urechi la brâu și de la brâu la urechi. O masă silențioasă și bucate necunoscute, cu desert de alune și nuga, urmă rugăciunea; ciubucul urmă masa, pâlparea pipelor lumina câteva secunde în umbră. Apoi turbanele se răspândesc, puntea se mobilează cu baloturi vii, în întregime încredințate discreției publice”.

Constanța i se înfățișează ca un oraș trist, bătut de vânturile dinspre mare, cu case făcute din pietrele vechii cetăți Histria, „originea antică a capitalei Pontului Euxin” fiind atestată doar de „câteva fragmente de coloane, de câteva dărâmături nobile ascunse printre mărcinișuri”. În port, tabloul oriental era dominat de „vameșii cu turban, în papuci, cu pipa între buze”⁶.

Odată cu redeschiderea chestiunii orientale, în 1875, lumea occidentală constata cât de puțin cunoștea realitatea din provinciile stăpânite de Imperiul otoman. Apariția, în 1876, a lucrării *Between the Danube and the Black Sea, or Five Years in Bulgaria*, semnată de inginerul englez Henry C. Barkley, venea să umple golul informațional, mai cu seamă că autorul cunoștea îndeaproape realitățile zonei unde, așa cum mărturisea, locuise „mai bine de 12 ani”. Cartea a stârnit un viu interes în rândul publicului avid de informații referitoare la regiunea Balcanilor, mai cu seamă că unele din întrebările ce stăruiau își găseau răspunsul sau explicația în cele peste 300 de pagini. Implicat direct în construcția căii ferate Cernavodă–Constanța⁷, Henry Barkley a locuit între 1857–1861 și „s-a format pe teritoriul dobrogean nu numai ca inginer, ci și ca om și literat”⁸.

Primul contact cu oamenii și locurile din Dobrogea îl contrariază pe englez. Satele, „unele turcești, altele tătarăști, dar cele mai multe bulgărești”, erau „situate la

⁵ James de Chambrier, *Puțin de pretutindeni. De la Dunăre la Bosfor, în Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. X (1872–1876), și urm., p. 88.

⁶ *Ibidem*, p. 89.

⁷ Henry Barkley a venit în Dobrogea în 1857, împreună cu frații săi George Andrew și Robert Barkley, la solicitarea fratelui lor mai mare, John Trevor Barkley, care răspundea de coordonarea și executarea lucrărilor de construcție a liniei ferate Cernavodă – Constanța.

⁸ *Între Dunăre și Marea Neagră sau cinci ani în Bulgaria*, în Henry C. Barkley, *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, vol. VII, și urm., p. 138.

o distanță de cel puțin zece mile⁹ unele de altele”, toate nefiind altceva decât „o adunătură jalnică de case din lut, strânse la un loc pentru mai multă siguranță”. Nici Constanța nu face excepție și, în pofida așteptărilor de a găsi aici „un mare oraș oriental”, englezul constata că nu este decât un sat „așezat pe o limbă îngustă de pământ”, ce ieșea în Marea Neagră, „o mică adunătură amărâtă de case din lut, din mijlocul cărora se ridica minaretul unei moschei”¹⁰. La Medgidia, o mică așezare recent apărută, avea să găsească numai o colonie de tătari, „*avant couriers* ai miilor <de confrăți> ce trebuiau să ajungă curând din Crimeea”¹¹. Munca în condiții deosebit de grele, aventurile la tot pasul, problemele întâmpinate de-a lungul traseului, neprevăzutul sau chiar nesiguranța traiului zilnic, bolile, dar și plăcerea vânatului, capriciile climei, relațiile cu reprezentanții diferitelor etnii, obiceiurile, dar și superstițiile lor, toate acestea sunt descrise cu un deosebit apetit pentru detaliu, cu mult talent literar, cu înțelegere și umor. Cu toate acestea, după cinci ani de la sosirea pe pământ dobrogean, bilanțul era unul pozitiv. „Viața pe care o dusesem în aceste câmpii fusese una foarte plăcută, în ciuda arșițelor teribile din timpul verii și a gerurilor intense iarna, a călătoriilor obositoare, a mâncării rele, a adăposturilor proaste și atacurilor constante de febră. Ne bucurasem de munca noastră și de pasiunea noastră. Ne-am făcut mulți prieteni și, sper, puțini dușmani. Din băieți devenisem bărbați și ne sădisem tinerețea într-un sol foarte bun, adică în terenuri bine pregătite prin muncă, și nu erau motive să ne temem la coacerea recoltei”¹².

În plin conflict în Balcani, în 1877, un alt volum al lui Henry Barkley vedea lumina tiparului¹³, în care autorul descria aventura construcției căii ferate Varna – Ruse, începută în mai 1864, implicarea sa fiind de această dată mult mai puternică, în calitate de director executiv și de proiectant al gării din Ruse.

Tot în 1876, consulul-general al Franței la București, baronul Louis Marie Adolphe Léveque d’Avril, ce-și încheia misiunea după zece ani de rezidență în capitala României¹⁴, cunoscător îndeaproape și nemijlocit al societății românești, ale cărui rapoarte au influențat politica Franței la gurile Dunării, publica la Paris, sub pseudonimul Cyrille, lucrarea *De Paris à L’Ile de Serpents, à travers la Roumanie, la Hongrie et les bouches de Danube*¹⁵. În răstimpul petrecut pe meleaguri românești

⁹ Unitate de măsurare a distanței, egală cu 1609,3 metri.

¹⁰ Henry C. Barkley, *op. cit.*, în *Ibidem*, p. 139.

¹¹ *Ibidem*, p. 141.

¹² *Ibidem*, p. 186.

¹³ Henry C. Barkley, *Bulgaria before the War, during Seven Years Experience in European Turkey and Its Inhabitants*, London, John Murray, 1877.

¹⁴ Louis Marie Adolphe Léveque d’Avril (1822–1904) a fost numit consul-general al Franței la București în 1866, fiind socotit un cunoscător al realităților românești după căsătoria sa cu Maria Odobescu, dar și ca urmare a misiunilor îndeplinite în țările Mediteranei orientale și în timpul războiului Crimeii. În perioada rezidenței în capitala României a fost delegatul Franței în Comisia Europeană a Dunării de la Galați și a reprezentat Franța la Conferința de la Constantinopol, din 1873, când au fost fixate tarifele navigației pe Canalul de la Suez. După terminarea misiunii în România a fost trimis în Chile, ca ministru plenipotențiar, unde a rămas până în 1882.

¹⁵ Cyrille, *De Paris à L’Ile de Serpents, à travers la Roumanie, la Hongrie et les bouches de Danube*, Paris, Ernest Leroux Editeur, 1876.

călătorise în Muntenia, Moldova, Transilvania, Banat, dar și în Dobrogea și Delta Dunării. Atmosfera ce se degajă din notele sale de călătorie este asemănătoare cu cea întâlnită la James de Chambrier, dar într-un alt registru. Delta se rezuma la întinderi nesfârșite de apă, mlaștini întretăiate de lacuri mici, păpușiș, pădurile Letea și Caraorman, câteva sate, diferite între ele prin etnie și religie. Cu toate acestea, nota diplomatul francez, peisajul „nu este lipsit, până la urmă, de un anumit farmec. Dimineața, în josul fluviului, păsările par negre, pentru că soarele răsare în spatele lor. Seara digurile, farul de la nord par scăldate într-o lumină puternică; păsările au atunci o albeață orbitoare, marea este albastră, verde sau galbenă, depinde de distanță, adâncime sau timp. La stânga, pădurea Letea se zărește la orizont. Navele intră cu avânt în curent, împinse de un vânt favorabil. Sunt câte șapte, opt sau zece. Admirăm dispunerea armonioasă a grupului de nave cu toate pânzele umflate de o briză binefăcătoare”¹⁶.

În peregrinările sale trece prin satele Cedîrlez (azi Sfântu Gheorghe), „format din șaizeci de căsuțe de pescari ruși”, unde a mâncat caviar proaspăt abia pescuit, „Beștepe, care se numește oficial Mahmudia”, Prislav¹⁷, Malcoci, „un sat german”¹⁸, face o scurtă excursie pe Insula Șerpilor și constată că nu este locuită și nu există nici șerpi, de existența căror este legată, în opinia sa, denumirea insulei. La Tulcea și Sulina diplomatul francez a remarcat multitudinea etniilor și a cultelor religioase și a fost contrariat de existența a tot atâtea lăcașuri de cult ortodox câte etnii erau, încercând să găsească o explicație acestei realități. „Separarea dintre naționalități este elementul cel mai izbitor în Tulcea și Sulina. Grecii, bulgarii, rutenii, moldovenii, deși toți ortodocși, nu s-au putut înțelege asupra cultului și și-au construit fiecare propria biserică. Nu este din cauza limbii, pentru că toate limbile sacre nu sunt inteligibile (exceptându-i pe români). Este din cauza naționalității. Acolo se află întreaga explicație a problemei orientale. Această idee a naționalității distruge pretinsa unitate religioasă, care i-a speriat pe occidentali, ce credeau că împăratul Rusiei este papa bulgarilor, grecilor și chiar al armenilor și nestorienilor, în timp ce ultimele două sunt anatimizate în toți anii”¹⁹.

Un alt diplomat francez, Gabriel Aubaret, consul al Franței la Rusciuc, ne oferă informații prețioase despre numărul și componența populației din sangeacul Tulcea, denumire sub care era cunoscută Dobrogea înainte de războiul din 1877–1878. El consemnează existența, în cele șapte cazale: Sulina, Babadag, Măcin, Constanța, Hârșova, Medgidia și Tulcea, a 200 000 suflete, ceea ce înseamnă 16–17 locuitori pe kilometru pătrat²⁰. Cele mai multe sate erau în cazaua Babadag (57), urmată de

¹⁶ Cyrille, *De la Paris la Insula Șerpilor, traversând România, Ungaria și gurile Dunării*, în *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, vol. X, și urm., p. 296.

¹⁷ Localitate atestată de săpăturile arheologice în apropierea satului Nufărul de astăzi, pe brațul Sfântu Gheorghe.

¹⁸ *Ibidem*, p. 297–298.

¹⁹ *Ibidem*, p. 293.

²⁰ G. Aubaret, *Province de Danube*, în „Bulletin de la Société de Géographie”, sixième série, tom XII, juillet/décembre, Paris, 1876, p. 150–151. Vezi textul tradus în *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, vol. X, și urm., p. 351–354.

Medgidia (55), Hârșova (38), Constanța (33), Tulcea (27), Măcin (25) și Sulina (11). Aubaret ne oferă date și despre numărul caselor fiecărei cazale și componența etnică a populației. Astfel, în cazaua Sulina marea majoritate a locuitorilor erau creștini, emigranți din Rusia, și locuiau în 585 de case, în vreme ce musulmanii aveau doar 10 case²¹; în cazaua Tulcea numărul caselor creștinilor era de 4 610 față de 1 050 case ale musulmanilor, două treimi dintre primele fiind „alcătuite în exclusivitate din vechi alsacieni catolici care au un mare atașament față de Franța”²², iar în cazaua Măcin creștinii locuiau în 2 001 de case și musulmanii în 1 230 de case²³.

În restul cazalelor predominau musulmanii. Astfel, cazaua Babadag număra 3 099 de case musulmane, locuite în mare majoritate de tătari veniți din Crimeea după războiul din 1853–1856 și care au „contribuit în mare măsură la desecarea și la cultivarea câmpurilor până atunci necultivate în Dobrogea”, față de 2 622 case ale nemusulmanilor²⁴; cazaua Constanța avea 4 445 case musulmane față de numai 62 de case ale nemusulmanilor; cazaua Medgidia 4 342 case ale tătarilor musulmani și 431 ale nemusulmanilor; cazaua Hârșova 2 653 de case musulmane și 963 ale nemusulmanilor²⁵.

Dintre reședințele acestor unități administrative cea mai importantă era Tulcea, ce număra de la „10<000> la 12 000 de locuitori”, care „vorbesc douăzeci de dialecte diverse”. În opinia diplomatului francez, Tulcea era un oraș „mai mult european decât turcesc, o adunătură de rase și secte diverse”, unde trăiau laolaltă „musulmani turci, tătari, nogai, cerchezi, persani, albanezi, curzi, musulmani bosniaci și musulmani țigani. Dintre creștini, care sunt majoritatea, rasele sunt încă mai diverse; aceștia sunt: greci, bulgari, greco-bulgari, moldo-valahi, albanezi creștini, armeni catolici și schismatici, europeni, unguri, sârbi, muntenegreni, cazaci și, mai ales, ruși aparținând diverselor secte ale răscolnicilor. În ultimul timp populația cazalei a crescut prin noua emigrare a valahilor și a vechilor coloniști germani din Basarabia, fugiți de noua lege militară promulgată de Rusia”, consemna consulul francez²⁶.

Tot din aceeași sursă aflăm că în târgul Babadag trăiau 7 300 de suflete, Constanța și Măcin aveau 5 000 de suflete fiecare, în Medgidia trăiau 3 200, iar în Hârșova 2 000. Cei mai puțini locuitori avea Sulina, numai 1 200.

Răscoalele populației din Balcani, declanșate încă din 1875, extinse și acutizate în anul următor, i-au încurajat pe musulmanii din regiune să întreprindă acțiuni împotriva populației creștine. Trupele turcești, cantonate la Tulcea, au primit ordin să se deplaseze la Isaccea, Măcin, Hârșova. Totodată, guvernul otoman a dat ordin guvernatorului să distribuie arme voluntarilor mahomedani: cerchezi, albanezi și

²¹ Gabriel Aubaret, *Provincia Dunării, în Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, vol. X, și urm., p. 352.

²² *Ibidem*, p. 354.

²³ *Ibidem*, p. 353.

²⁴ *Ibidem*, p. 352.

²⁵ *Ibidem*, p. 353.

²⁶ *Ibidem*, p. 354.

tătari, pentru a preîntâmpina izbucnirea unei răscoale a populației creștine din regiune, fapt ce a multiplicat abuzurile împotriva acesteia. Declanșarea conflictului dintre Rusia și Imperiul otoman, informațiile lacunare, trunchiate, lipsite de acuratețe despre etniile ariei, despre drepturile și aspirațiile lor la libertate și unitate națională au născut o adevărată emoție în rândul politicienilor și al opiniei publice din Europa centrală și apuseană. Cele mai mari și mai influente publicații străine au trimis în teatrul de luptă un număr mare de corespondenți și reporteri de război. Potrivit unor contemporani, ei înșiși reporteri de front sau prezenți la fața locului cu diferite misiuni, numărul acestora s-ar fi ridicat la 80, dintre care 75 acreditați pe lângă comandamentul armatei ruse. Cei mai mulți erau trimișii unor reviste prestigioase din Paris, Londra, Berlin, Viena, New York, Milano, Roma, Napoli, Bruxelles, unii dintre ei însoțind armata rusă până sfârșitul ostilităților²⁷.

Trebuie precizat că nu oricine putea îndeplini misiunea de corespondent, reporter de război și trimis special al unei gazete străine. Acest slujitor al presei trebuia să fie înzestrat cu abilități deosebite atât fizice, cât și artistice și cu mult simț practic, adică să fie: bun călăreț și țințaș, rezistent la oboseală, care se adapta rapid la condițiile de campanie, oricând gata să facă deplasarea în locurile unde se decidea soarta unor confruntări sau unde putea obține informații deosebite, cunoscător al mai multor limbi, dar și desenator sau pictor talentat. Într-un cuvânt, „acesta era un gazetar curajos, oțelit de intemperii și de focul luptei pe care nu-l putea evita, punându-și de mai multe ori viața în primejdie (uneori chiar pierzându-și-o) pentru a trimite corespondențe senzaționale redacției”²⁸.

Parcursul obținerii acreditării de corespondent de război pe lângă trupele ruse nu era simplu. Solicitantul avea nevoie în primul rând de o scrisoare de recomandare din partea publicației al cărei trimis era și de o serie de acte și dovezi emise de serviciul de presă rus, condus de colonelul Mihail Alexandrovici Hesenkampf, șeful biroului de informații și secretar al marelui duce Nicolae, vorbitor fluent de franceză și germană. De asemenea, jurnalistul trebuia să răspundă față de un diplomat atașat în Rusia, să depună trei portrete carte de vizită, unul rămas la purtător, ce avea scris numele, publicația al cărei trimis era și numărul autorizației de liberă trecere, cea din urmă întărită cu un sigiliu din ceară roșie al statului-major rus. Un alt portret era păstrat în albumul comandamentului, iar al treilea intra în arhiva Ministerului de Război²⁹. După semnarea cererii, era pus timbrul oficial, iar solicitantul primea

²⁷ Vezi, în acest sens, Daniela Bușă, *Militari și reporteri de front străini, martori ai războiului de independență*, în „Studii și Materiale de Istorie Modernă”, vol. XXX, 2017, p. 35–47; Adrian Silvan Ionescu, *Penel și sabie. Artiști documentariști și corespondenți de front în Războiul de independență (1877–1878)*, București, Biblioteca Bucureștilor, 2002; ; Idem, *România în vreme de război. Observațiile unui corespondent de front de la 1877, în Vers l'Orient européen: voyages et images*, București, 2009, p. 251–264.

²⁸ Adrian Silvan Ionescu, *Penel și sabie. Artiști documentariști și corespondenți de front în Războiul de independență (1877–1878)*, și urm., p. 17.

²⁹ Fr. Kohn-Abrest, *Zig-zag en Bulgarie*, Paris, Editeur G. Charpentier, 1879, p. 106. Vezi și Adrian Silvan Ionescu, *op. cit.*, p. 23.

placheta de corespondent cu însemne imperiale, ce trebuia pusă pe mâneca stângă a îmbrăcăminte³⁰. Acreditarea pe lângă unul din regimentele armatei ruse era primită după 8 zile. Reporterul de război avea obligația să trimită de fiecare dată un exemplar din ziarul în care apăruse corespondența sa, „să nu dezvăluie nici o mișcare a trupelor pentru că noi suntem jurnaliști și nu spioni”, cum specifica unul dintre ei și mai ales să se documenteze numai „de la comandamentul rus”³¹.

Unul dintre cei mai activi corespondenți de război, prezent în multe puncte fierbinți ale conflictului și autor a numeroase desene și schițe de la fața locului, a fost francezul Georges Hardouin, cunoscut sub numele de Dick de Lonlay, scriitor și publicist, trimis special al celebrei reviste „Le Monde Illustré”. Dorind să-și informeze cu cât mai multă acuratețe cititorii, el a însoțit trupele ruse pe tot parcursul luptelor, fiind martor la ocuparea Măcinului, după atacul furibund din noaptea de 22 spre 23 iunie 1877, dar și la jafurile și atrocitățile comise de o parte sau de alta. Dacă inițial „cei 10 000 de creștini din oraș” trecuseră timp de două zile prin „momente groaznice, putând să fie masacrați în fiecare clipă de bașbuzuci” și alți mahomedani cărora guvernatorul le distribuise arme, intrarea în oraș a trupelor ruse de recunoaștere, alcătuite din cazaci, nu a adus liniștea³². Chiar în dimineața zilei de 23 iunie, consemna Dick de Lonlay, cu puțin înainte de intrarea trupelor ruse, guvernatorul turc și funcționarii otomani plecaseră, orașul fiind părăsit cu multe luni înainte și de „familiile turce cam 3–4 000 de suflete”. Pentru scurt timp, cerchezii au luat în stăpânire Măcinul comportându-se la fel ca bașbuzucii și circazienii guvernatorului, adică „s-au răspândit în oraș, jefuind magazinele și casele. Au incendiat doar o singură clădire, dar s-au mulțumit de a prăda altele. Din nefericire au fost comise multe barbarii. Într-o casă am găsit trupurile unei mame și ale fiicelor ei, care după ce au fost pângărite, au fost martirizate cu o cruzime de neimaginat. Este de știut numai că aceste nefericite au fost legate cu bucăți de carne, pe care cerchezii le-a tăiat de pe brațele lor”³³. Sosirea primelor detașamente ale armatei ruse, întâmpinate cu cruci, icoane și steaguri, cu rugăciuni și urări de viață lungă adresate țarului, a produs „mare bucurie” în rândul creștinilor. „Câțiva exaltați au vrut să dărâme două moschei, dar nu au fost lăsați de ruși; singura răzbunare a populației creștine a fost devastarea arhivelor Conacului (reședința guvernatorului)”³⁴.

În vara anului 1877, un personaj oarecum bizar a ținut să călătorească prin Dobrogea, măcinată de abuzurile administrației și ale trupelor otomane. Este vorba de viconte Alfred de Caston, pe numele său adevărat Antoine Aurifeuille, prestidigitator celebru, jurnalist, „vechi elev al Școlii politehnice”, cum se autointitula, originar,

³⁰ A. Mlochowski de Belina, *De Paris à Plevna*, Paris, 1878, p. 43–44.

³¹ Fr. Kohn-Abrest, *op. cit.*, p. 107.

³² Dick de Lonlay, *En Bulgarie 1877–1878. Souvenirs de guerre et de voyage*, Paris, 1883, p. 132. În privința numărului creștinilor din oraș, autorul exagerează, dacă avem în vedere că diplomatul francez Gabriel Aubaret menționa în 1876 existența în localitate a „5 000 de suflete”.

³³ *Ibidem*, p. 131.

³⁴ *Ibidem*, p. 132.

potrivit unor contemporani, din Guyanna (probabil franceză), căpitan în timpul revoluției de la 1848. El mai călătorise în spațiul locuit de români la sfârșitul anilor '60, în drum spre Constantinopol³⁵.

Incitat de evenimente și de faptul că la București „jurnalele discutau foarte doct” despre provincie, dar „mărturiseau deschis că nu cunoșteau Dobrogea decât prin reputația ei proastă”, la fel „ca o duzină de orbi ce se adunaseră să discute despre culori”³⁶, Alfred de Caston pornea spre Tulcea, înarmat cu scrisori de recomandare către viceconsulul Franței de acolo. Un an mai târziu vedea lumina tiparului lucrarea sa *Voyage dans la Dobroudcha. La vérité sur les hommes et les choses*, în care ne oferă informații despre ultimele zile ale administrației și stăpânirii otomane a provinciei și despre trecerea ei sub administrația rusă. În acest sens, după ce prezintă ultimii șase guvernatori otomani ai sangeacului Tulcea din intervalul 1867–1877, Caston consideră că o mare vină pentru situația explozivă din provincie, dar mai ales pentru atrocitățile comise asupra populației creștine, o are ultimul guvernator, Said pașa, care a tolerat și chiar a încurajat abuzurile și jafurile bașbuzucilor și circazienilor, multe petrecându-se sub oblăduirea și cu știrea lui. Aparent „un bătrân foarte fin, foarte spiritual, vorbind admirabil limba franceză, dar atins de oftalmie din cauza căreia ochii săi ardeau în fiecare dimineață, ceea ce a avut o anumită influență asupra afabilității lui înnăscute”, guvernatorul a trezit multe semne de întrebare asupra caracterului său adevărat, care „a rămas o adevărată enigmă” pentru toți din Tulcea. O explicație ar fi, potrivit lui Caston, aceea că Said pașa a trebuit să se conformeze ordinelor primite de la superiorii din Constantinopol „de a face, la primul semn, vid în fața armatei ruse și de a incendia și de a distruge tot ce putea servi inamicului”, de a lua „cu el, vrând-nevrând, toată populația nemusulmană până dincolo de zidurile lui Traian!”³⁷.

Înconjurat de oameni fideli, ca de pildă Ahmed aga, șeful <unităților> neregulate, „un fanatic înrăit, un om sângeros care a luat ca auxiliari doi hoți teribili, care timp de zece ani au comis crimele cele mai atroce”, respectiv Kara Mustafa și Hadji aga, „doi *bin-bași* improvizați”, Said pașa a închis ochii la crime, violuri, jafuri, comise „chiar înainte de declanșarea războiului”³⁸. Însuși viceconsulul Franței³⁹, citat de Caston, s-a convins, în urma unei cercetări pe teren, de temeinicia plângerilor locuitorilor creștini: „Într-o noapte, însoțit de un servitor și având aerul că merge să se plimbe, dl. Langlais a luat drumul satelor unde refugiații pretindeau că au văzut cum se prăda cu ochii lor. Ce orori! Realitatea

³⁵ Detalii privind personalitatea lui Alfred de Caston și traducerea însemnărilor de călătorie (1869) privind spațiul românesc și pe români, în *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, vol. IX, și urm., p. 171–194.

³⁶ Vezi Alfred de Caston, *Voyage dans la Dobroudcha. La vérité sur les hommes et les choses*, Bucharest, Imprimerie Thiel & Weiss, Palais „Dacia”, 1878, p. 6.

³⁷ *Ibidem*, p. 13.

³⁸ *Ibidem*, p. 14.

³⁹ Viceconsul al Franței la Tulcea era Aimé Adrien Langlais. La acea vreme consulatul ținea de ambasada Franței din Constantinopol.

întrecea tot ce se putea închipui. Principalele biserici prădate erau cele de la Yeni-Keoy, Congaz, Hadjilar, Hadjad-Keui etc. La Hadjilar circazienii au comis asupra marelui altar cea mai ignobilă și mai infamă profanare. În satul Cataloi, pastorul protestant, dl. Liebing, a fost biciuit de către turci pentru că a vrut să apere tinerele fete de a fi supuse celor din urmă ofense. După profanare, jaf și viol, masacru și incendiu! Acesta era felul de a acționa al circazienilor și bașbuzucilor”, care „nu luptă, ei jefuiesc”⁴⁰, conchidea francezul.

Multe dintre abuzuri și jafuri au continuat și după retragerea administrației și trupelor otomane. Astfel la Kasap-Keui și la Nasseff au fost masacrați toți locuitorii⁴¹, iar „circazienii veniți de la Tulcea și bătuți la Babadag de cazacii colonelului Izmailov, s-au repliat la Kargalik, unde au reînceput masacrele; femeile și copii s-au salvat <ascunzându-se> în stuf pentru a încerca să scape de moarte!”⁴². La fel la Mangalia, descris de Caston ca „un oraș încântător și înfloritor”, trupele cazacilor ruși „au găsit numai șase persoane <în viață>”⁴³.

Informațiile despre Dobrogea sunt completate cu date despre populație, venituri, cheltuieli, instrucție publică, siguranță generală, salubritate. Bazate pe statistica rusă, datele privind veniturile și cheltuielile demonstrează cât de profitabilă s-a dovedit provincia pentru administrația imperială. Astfel, doar într-un an, septembrie 1877 – septembrie 1878, din dări s-a strâns o sumă ce „a depășit 2 900 000 <franci> aur”, din care „după plata costurilor administrației, a lucrătorilor telegrafului și poștei, a transportului trupelor etc., etc., Exc<elența> S<a> dl. Beloțercovici a vărsat încă 1 500 000 de franci în casieria guvernului rus”⁴⁴. Sursa principalelor venituri o constituiau drepturile de vamă, adică 1 600 000 franci, restul reprezentând „zeciuiala, în jur de 600 000 franci, impozitul pe oierit, 255 000 franci și taxele asupra imobilelor și drepturilor comerciale, 140 000 franci, toate însumând 2 155 000 franci. Restul provenea din impozitele pe porci, dreptul de pășunat, dreptul de a vinde tutun, cel de banderolă, cele asupra vinului, hârtiei, a biletelor de trecere, veniturile din bunurile statului, veniturile din carantine”⁴⁵.

Preluând datele oferite de aceeași sursă, ce aveau la bază registrele întocmite de preoții fiecărui cult, Caston estima populația Dobrogei la „cel puțin 150 000 suflete”: ruși, bulgari, români, armeni, germani, tătari și alții⁴⁶. Numai în ultimele două luni (autorul nu specifică la care face referire), 12 000 de suflete, adică 3 259 de familii de turci și tătari se reîntorseseră la casele părăsite la izbucnirea războiului, cele mai multe în cazaua Constanța (1 429)⁴⁷.

⁴⁰ V<icom>te Alfred de Caston, *op. cit.*, p. 16.

⁴¹ *Ibidem*, p. 36.

⁴² *Ibidem*, p. 38.

⁴³ *Ibidem*, p. 39–40.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 47.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 48.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 50.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 51.

O ultimă mărturie asupra căreia vom face referire este cea a francezului Armand Belin, care, mânat probabil de curiozitatea de a vedea eventualele schimbări produse de starea de beligeranță, a voiajat prin Europa în intervalul 12 iunie – 7 august 1878, ajungând și în Dobrogea. Călătorind cu vaporul pe Dunăre, are prilejul de a vedea orașele Galați, Tulcea și Sulina, ultimul fiind socotit „unul din târgurile cele mai complexe ale Dobrogei”, un port animat cu un aspect plăcut, „sediul administrației instituită de Comisia internațională pentru ameliorarea trecerii Dunării și principalul ei depozit”⁴⁸.

Profitând de răgazul de timp oferit de operațiile de descărcare și încărcare a mărfurilor, el nu pierde prilejul de a vedea la fața locului „lucrările făcute de ruși pentru a apăra intrarea pe braț”. Totodată, constată cu surprindere că, dacă până la Galați rușii erau văzuți doar de la distanță, imediat ce părăsești portul și înaintezi pe brațul Sulina, „ocupația rusă prezintă în orice caz caracterele unei permanențe”. Rușii ocupau nu numai „militar întreaga țară ce se întinde pe unul și pe celălalt mal al Dunării, în aval de Galați, dar ei și-au asumat și administrația. Poliția lor își exercita competența până la bordul <vasului> nostru: trebuie să spun, pentru a fi just, că procedeele agenților moscoviți, întrucât au fost investiți de guvernul lor cu depline puteri până la cel mai de jos funcționar, nu se simt prea mult; am fost asigurați de locuitori, de spiritul și omnipotența militarilor. Dacă în România, simplu loc de trecere pentru trupe, rușii păstrează atitudinea și mobilitatea unei armate de campanie, în Bulgaria, dimpotrivă, unde se consideră la ei <acasă>, au luat-o în posesie completă. Ei s-au transformat inevitabil în guvernanți și administratori mai curând decât învingători și cuceritori”⁴⁹.

Însemnările călătorilor străini ne dezvăluie o Dobrogea ale cărei realități țineau, în deceniul al optulea al secolului al XIX-lea, mai degrabă de Evul Mediu decât de epoca modernă. În vreme ce România făcuse pași decisivi și ireversibili spre Europa, ținutul dintre Dunăre și mare continua să fie descris ca un loc opus civilizației, un loc în care zorii modernității nici nu se întrezăreau. Acutizarea crizei orientale și conflictul dintre Rusia, România, pe de o parte, și Imperiul otoman, pe de altă parte, au stârnit interesul și curiozitatea lumii occidentale față spațiul sud-est european și au crescut dorința de cunoaștere a spațiului dintre Dunăre și Marea Neagră.

PEOPLE AND PLACES IN 1877-1878 DOBRUDJA IN SOME FOREIGN TRAVEL ACCOUNTS

Abstract

The 1877–1878 conflict between Russia and the Ottoman Empire made the Central and Western European public opinion attentive towards the South-Eastern part of the continent. The Romanian declaration of Independence and the war attracted the interest of diplomats, soldiers,

⁴⁸ După Armand Belin, *De Paris à Constantinople par le Danube. Esquisses et souvenirs de voyage*, Paris, Imprimerie de Jouaust, 1878, p. 43.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 44.

aristocrats, physicians, professors, artists, reporters, photographers, press correspondents, actors, and tourists. All these let written accounts on the events and realities they encountered in Romania, as well as the battles from Dobrudja. They also witnessed the last days of the Ottoman administration in Dobrogea and the transition towards the Russian administration, as well as the abuses and the lootings of the Bashibazouks and Circassians against the Christian population.

Keywords: Dobrudja; Independence War; Foreign Travellers; Travel Accounts; Ottoman and Russian administration; population.